

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ

Բանասիրական գիտ. դոկտոր, դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ ի

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ՔԵՍԱԲՅԻ ԿԼԹՈՂԻԿՈՍԻ ՔԱՐՈԶԽՕՍՈՒԹԵԼՆ
ԼԵԶՈՒԿԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ՝

Քարոզխօսութիւնը հովուական աստուածաբանութեան բաղկացուցիչ մասերից մէկն է, որի ընթացքում Եկեղեցու հայրերը հանրութեանը հասու են դարձնում աստուածաշնչական դրոյթներին: Ինչպէս գրում է յոյն փիլիսոփայ Թէոն Ալէքսանդրացին, հարկ է, որ այդ հաղորդակցութիւնը լինի մտերիմ եւ բարեկամական. «Եւ ներ լսելութեանցն նախ առաջին է մտերիմ եւ բարեկամ մատուցանել զինքն ասողի, քանզի ոչն մատուցանողի եւ ոչ ի պիտանեացն ինչ օգտակար»²:

Քարոզխոսությունը, յարաբերությունը հոետորությունն ու ճարտասանությունն հետ, ներազդում է ունկնդրի վրայ՝ նրան մղելով ապրելու քրիստոնէական հաւատքով եւ բարոյականութեամբ³: Այդ հաղորդակցութիւնը բնորոշւում է որպէս «գեղեցիկ, պատկերաւոր ու արտայայտիչ խօսելու արուեստ եւ գիտութիւն», որը «բարձր ծաղկման է հասել Հին Յունաստանում»⁴: Հայոց հայրապետների դասում ճարտասանական խօսքի հմտութիւններով առանձնանում է երանաշնորհ կաթողիկոս Գարեգին Առաջին Քեսաբցին, որի մասին Գարեգին Երկրորդ Ամենայն Հայոց Հայրապետը գրում է. «Գարեգին Ա. Հայոց երջանկայիշատակ կաթողիկոսը իր նուիրեալ ու բեղուն սպասաւորութեամբ, ոգեշունչ քարոզներով, գրական ժառանգութեամբ ամրապնդել է մեր ժողովրդի հաւատքն առ Աստուած, սէրն առ Սուրբ Եկեղեցին, նախանձախնդրութիւնն ու հաւատարմութիւնը հայրենին: Նրա խօսքը սերմանուել է մեր ժողովրդի զաւակների

^{1*} Հոդվածը ստացվել է 9.08.2022, գրախոսվել է 10.08.2022:

51. *chunushm* haykanushm@mail.ru;

² Թէոփնեայ յաղագս ճարտասանական կրթութեանց հանդերձ յոյն բնագրաւ, յերեւան, 1938, էջ 179:

³ Տե՛ս «Քրիստոնեական Հայաստան» հանրագիտարան, Երեւան, 2002, էջ 1053:

⁴ Էդ. ԶՐԲԱՇԵԱՆ, Հ. ՄԱԽՉԱՆԵԱՆ, *Գրականագիտական բառարան, Երեւան*:

սրտերում եւ առատ պտուղներ բերել՝ ի խնդիր հոգեւոր-եկեղեցական կեանքի զօրացման ու առաջընթացի»⁵:

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ աթոռակից կաթողիկոս Տ. Բաբկէն Կիւլե-սէրեանը «Քարոզելու արուեստը» աշխատութեան մէջ քարոզի ար-դիւնաւէտութեան գրաւական է համարում համոզումն ու հաւատքը, որոնք արուեստով արտայայտելիս քարոզը դարձնում են կատարեալ⁶: Գարեգին Քեսաբցու քարոզներն աչքի են ընկնում համոզումով, քրիս-տոնէական հաւատքի ջատագովմամբ, յստակ եւ անմիջական խօսույ-թով: Ըստ Արիստոտէլի՝ ճարտասանական «ոճի արժանիքը յստակու-թիւնն է, դրա ապացոյցն այն է, որ երբ խօսքը յստակ չէ, չի հասնում իր նպատակին»⁷:

Ս. Գրիգոր Տաթեւացին սահմանում է քարոզի ժանրի այսպիսի կա-ռուցուածք՝ ա) բնաբան, բ) բնաբանի մեկնութիւն՝ համապատասխան մթնոլորտի ստեղծումով, գ) բուն նիւթի ներկայացում եւ պարզաբանում, դ) պատգամ-առնչում հաւատացեալների ներկայ կեանքին՝ դրանից բխեցնե-լով կոչը, հրաւերը, ներշնչումը, ներգոր ուժը⁸:

Գարեգին Ա.-ն հիմնականում առաջնորդում է քարոզխօսութեան նշուած հանգրուաններով եւ տուրք չի տալիս անհարկի աւելորդաբանու-թիւնների՝ ի մտի ունենալով իր հոգեւոր ուսուցչի՝ Գարեգին Յովսէփեան կաթողիկոսի դասը. «Լաւագոյն, մշակուած քարոզն իսկ կը կորցնէ իր տպաւորութիւնը, մինչեւ իսկ կը ձանձրացնէ ունկնդիրներին, եթէ նա չա-փից աւելի երկար է»⁹:

Բարեյիշատակ հայրապետի քարոզները բնաբանները հիմնակա-նում աստուածաշնչեան են, որոնցից արտածւում է քրիստոնէական հաւատքի վրայ հիմնուած խօսք¹⁰: Բուն քարոզի մասում բովանդա-կային շեշտը դրւում է քրիստոնէութեան զօրութեան, հայրենասիրու-թեան եւ մարդկային արժանապատուութեան վրայ: Բոլոր քարոզնե-

⁵ ԳԱՐԵԳԻՆ Ա., Քարոզներ, Հայրենիքը պատկերն է հայութեան, Գիրք Բ., Վանորէից տեսչութիւն Մայր Աթոռի, 2018, էջ 5:

⁶ Տէն Բ. ԿԻԼԵՍԵՐԵԱՆ, Քարոզելու արուեստը, Երեւան, «Լոյս», 1905, №3, էջ 49–54:

⁷ Տէն ԱՐԻՏՈՏԵԼՅ, Բիտորիկա, Մ., 1978:

⁸ Գ. ՏԱԹԵՆԱՅԻ, Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ամառան հատոր, Կոստանդնուպոլիս, 1741:

⁹ Գ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ, Քարոզի յաջողութեան գաղտնիքը:

¹⁰ Մեր ուսումնասիրութեան նիւթերը քաղել ենք Գարեգին Սարգիսեան կաթողիկոսի՝ Անթիլիասում եւ Ս. Էջմիածնում տպագրուած շուրջ երեք տասնեակ գրքերից, ԱՄՆ-ում հրատարակուած Գարեգին Ա. մատենաշարից (կազմող՝ Վազգէն Ղուկասեան), ինչպէս նաեւ «Հասկ» եւ «Էջմիածին» ամսագրերում զետեղուած քարոզներից ու յօդուածներից:

րի մղիչ ուժը լաւատեսութիւնն է՝ արդիականացուող աւարտով¹¹: Քարոզների վերջաբանին առանձնայատուկ են յորդորակն ու հայրական օրհնութիւնը, պահպանիչ աղօթքն ու մաղթանքները: Այս ամենը ճիշտ արտայայտելու համար կայ մէկ հիմնական պահանջ. «Խօսքի զարդերը պէտք է համապատասխան լինեն նրա նիւթին»¹²: «Խօսքի զարդերի» մաս են կազմում ուրոյն լեզուական միջոցներն ու արտայայտչաձեւերը, հրապարակախօսական ոճին բնորոշ բառապաշարը, ձեւի եւ բովանդակութեան համապատասխանութիւնը:

Վ. Միրզոյեանը գրում է, որ «Հրապարակային խօսքին տիրապետելը, յստակ եւ համոզիչ խօսելը ենթադրում են ոչ միայն լեզուի մացութիւն, անհրաժեշտ գիտելիքների առկայութիւն, դրանք կապակցուած, որոշակի տրամաբանական հենքով եւ յուզականօրէն մատուցելու հմտութիւն, արտասանական կարողութիւն, այլեւ հոգեբանական պատրաստակաւութիւն, ...խօսքային պատշաճ ոճ ընտրելու եւ յետադարձ կապն ապահովելու ունակութիւն»¹³: Հայոց Հայրապետը լիովին տիրապետում էր նշուած յատկանիշներին:

Բանաւոր քարոզներից բացի՝ Գարեգին Սարգիսեան Հայրապետը հեղինակել է աստուածաբանական մեկնութիւններ, փիլիսոփայական աշխատութիւններ, կրօնակեղեցագիտական հրատարակութիւններ, յուշագրութիւններ, գեղարուեստական խօսքի նմուշներ: Անթիլիասում եւ Ս. Էջմիածնում, ինչպէս եւ արտերկրում տպագրուած եւ վերահրատարակուած բազմաթիւ հայերէն եւ օտարալեզու գրքերը՝ «Դաւանաբանական աստուածաբանութիւն», «Հայ Եկեղեցին իր «ծառայական կերպ»ին մէջ», «Հայ Եկեղեցւոյ աստուածաբանութիւնը ըստ հայ շարականների», «Հոգևորական աստուածաբանութիւն», «Բեթղէհէմի աստղին լոյսը՝ Ս. Էջմիածնի պրիսմակէն...», «Տո՛ւք զկայսերն կայսեր», «Հոգեմտաւոր ճառագայթումներ», «Ծանիր զքեզ», «Հայ մարդը՝ հայ գիրքին դիմաց», «Հին արմատներէն նոր ընձիւղումներ», «Հող, մարդ եւ գիր», «Անցեալը անցած չէ», «Ան-ժամանակը ժամանակին մէջ», «Խորհի՛ եւ մտի՛ր», «Ես յաղթեցի աշխարհի», «Մաշտոցաշունչ», «Հայրենիքը պատկերն է հայութեան»,

¹¹ Տե՛ս ԳԱՐԵԳԻՆ Ա., Քարոզներ, Հայրենիքը պատկերն է հայութեան, Գիրք Ա., Բ., Վանորէից տեսչութիւն Մայր Աթոռի, 2018:

¹² Պ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ, Ոճագիտական ըմբռնումների ծագումն ու զարգացումը Հին Յունաստանում եւ Հռոմում, Երեւան, 1976, էջ 64:

¹³ Վ. ՄԻՐԶՈՅԵԱՆ, Հոգեարարական արուեստի բուհական դասաւանդման հարցեր, «Բանբեր» ՀՊՏՀ, 2017, №2, էջ 189:

«Հրաշք Տաթևի», «Վասն հայրենեաց» եւ այլն, մեր ժողովրդի հոգեմտաւոր հարստութեան ծանրակշիռ մասն են կազմում:

Գարեգին Քեսաբցի կաթողիկոսի երկերն աչքի են ընկնում պատկերաւոր լեզուամտածողութեամբ, գեղարուեստական խօսքին բնորոշ արտայայտչական զանազան միջոցներով:

Վեհափառ Հայրապետի ստեղծագործութիւնների լեզուն գրական արեւմտահայերէնն է: Կեանքի վերջին տարիներին արեւելահայ միջավայրի հետ շփումը հիմք է դառնում արեւմտահայերէնի եւ արեւելահայերէնի իւրայատուկ համագործութեամբ հաղորդակցուելու եւ անհատական ոճ ստեղծելու¹⁴:

Ինչպէս նշում է Ա. Մարութեանը, «...ոճի մէջ դրսեւորում է... դարաշրջանի հիմնական ոգին, ժամանակի շունչն ու ուրիշը»¹⁵: Գարեգին Քեսաբցի Հայրապետն իր անհատական ոճով, ճարտասանական հմտութեամբ եւ համոզելու արուեստով¹⁶ կարողանում է դառնալ իր ժամանակի հաւատացեալ հանրութեան «շունչն ու ուրիշը»:

Ժամանակակից հայերէնը հասցնելով զարգացման մի նոր որակի՝ Հայրապետը համոզում է հայտնում, որ «Մեր լեզուն ճանապարհ է դէպի յաւերժութիւն, գրաւական՝ մեր ինքնութեան, Նոյեան տապան՝ մեր փրկութեան, լուսաստղ՝ մեր լինելութեան»¹⁷:

Վեհափառի քարոզխօսութեան բառապաշարը կարելի է դասակարգել ըստ մի քանի հիմնական խմբերի:

ա) Գրաբարաբանութիւններ. Հայրապետի խօսքին պատմականութիւն, գիտականութիւն, նաեւ հանդիսաւորութիւն եւ քնարականութիւն են հաղորդում քրիստոնէական քարոզի ժանրին բնորոշ գրաբարաբանութիւնները՝ գրաբարեան բառերը, դարձուածքներն ու քերականական ձեւերը, որոնց առկայութիւնը պայմանաւորուած է անհատական մի քանի գործօնով. 1) բարբառների արեւմտեան խմբակցութեան Անտիոքի կամ ծայր

¹⁴ Հայոց Հայրապետն արեւելահայերէնի է փոխադրել իր «Հայաստանեայց Եկեղեցին իր «ծառայական կերպ»ին մէջ» աշխատութիւնը:

¹⁵ Ա. ՄԱՐՈՒԹԵԱՆ, Հայոց լեզուի ոճաբանութիւն, Երեւան, 2000, էջ 61–62:

¹⁶ ԴԱՒԻԹ ԱՆՅԱՆՈՒՄ, Ճարտասանութիւնը համոզելու արուեստ է, Փիլիսոփայութեան սահմանումները, Երեւան, 1980, էջ 61:

¹⁷ ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ, Հայ մարդը՝ հայ գիրքին դիմաց..., Անթիլիաս, 1990, էջ 74: Վեհափառի երկերի հոգեմտաւոր ընդհանրացումները եւ հարուստ բառապաշարը մեր ժողովրդին հասու դարձնելու նպատակով կազմել ենք ժողովածու (տե՛ս «Խօսքս պատարագի նշխարին պէս բաժնեք եմ իմ ժողովրդին», Ընտրանի ասոյթների եւ պատգամների, կազմող՝ Հ. Մեսրոպեան, Ս. Էջմիածին, 1999):

հարաւարեւմտեան բարբառախմբի Քեսաբ-Սուեդիայի կը ճիւղի բարբառի Քեսաբի ենթաբարբառը որպէս մայրենի ունենալը, 2) գրական արեւմտահայերէնը որպէս կրթութեան հիմնական տարբերակ ունենալը, 3) Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Աթոռի հովանեաւ ճեմարանական, աստուածաբանական կրթութիւն ու դաստիարակութիւն ստանալը, 4) գրաբարը՝ որպէս եկեղեցու ծէսի հիմնական լեզուամիջոց լինելը: Գրաբարեան արտայայտութիւններէն են՝ զհամահաւաքեալս յայսմ տեղոջ, ի չորիս կողմանս աշխարհիս այսորիկ, վասն պահպանութեան աւանդութեանց հարցն մերոց, վերամկրտեալ ի հաւատս եւ ի հայոքինս մեր եւ այլն:

Ոճական գործառոյթ ունեն գրաբարի անցեալ դերբայի ձեւերը: Ա. Սուքիասեանը գրում է, որ «արդի հայերէնում յարակատար եւ ենթակայական դերբայների գերակշռիւ մասը բայի բառաձեւեր համարուելու պատճառով բառարանային արժէք չունի, բացառութեամբ այն բառերի, որոնք որոշակի, մասնաւոր բառային տարբերակուած իմաստ են ձեռք բերել... եւ կորցրել են իրենց դերբայական յատկանիշները»¹⁸: Ի տարբերութիւն ժամանակակից հայերէնի յարակատար եւ ենթակայական դերբայների՝ Հայրապետի խօսքում գրաբարի անցեալ դերբայաձեւերը ձեռք են բերում բառարանային արժէք, ածականի խօսքիմասային պատկանելութիւն, օժտում են գեղագիտականութեամբ եւ որպէս խօսուն մակդիրներ՝ յատկանշում են լրացեալին: Այսպէս՝ աստուածաշնչեալ խօսք, արփացեալ, միայնացեալ կամ բանացեալ հոգի, գրախնկեալ բակ, գօսացեալ պարտէզ, անձնացեալ զօրութիւն, երկոյացեալ պահ, մարդեղացեալ Փրկիչ, մեհենականացեալ վիճակ, մասունքացեալ աւերակ, մանրանկարեալ կոնդակ, մշակացեալ ձեռք, անձրեացեալ արցունք, աստուածանկարեալ պատկեր, շիրմացեալ գետին, պրկեալ վնոակամութիւն, ջրդեղեալ զօրութիւն եւ այլն: Ինչպէս նկատում ենք, նշուած բառակապակցութիւններում անցեալ դերբայաձեւերն ապահովում են «խօսքի գեղարուեստականութիւնը եւ բանաստեղծականութիւնը»՝ դառնալով «գեղարուեստական պատկերի համար զարդ»¹⁹:

բ) Բառապաշարի յաջորդ խումբը, որը մերձաւոր աղբրսներ ունի գրաբարաբանութիւնների հետ, հնաբանութիւններն են: Քարոզի նիւթով են բացատրում հնաբանութիւնների (արխայիկ բառերի) լեզուաիրադրական ընտրութիւններն ու նպատակային կիրառութիւնները: Դրանք

¹⁸ Ա. ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ, Ժամանակակից հայոց լեզու, Երեւան, 1982, էջ 153:

¹⁹ Տէս Պ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ, Խօսքի մշակոյթի եւ ոճագիտութեան հիմունքներ, Երեւան, 1990, էջ 247:

հեղինակի խօսքին հաղորդում են պատմականութեան երանգ (օրինակ՝ նշմարտող, վերառափող, խանդավից, հանդիսադրել, անգայտ (*նօսր*), անձնադրոշմ, հոգեխառնութիւն, լուսատեսիլ, կենդանագործ, լրութիւն (*լրիւութիւն*), նշմարտելի, ընկլուզել (*կուլ տալ*), խրախնամութիւն, մարդկաբար, յանկուցիչ, արդիւնագործ, կողկողագին, տրամախոհել, դէտ, տապաստ, հրիտակել (*կտակել*), նշմար, երաշտութիւն, վերնական, կարշնեղ, ասութիւն, ծնուցիչ, բարեխնամող, դառնանաշակ, դալարիֆ, բնագանցական եւ այլն):

զ) Բանաստեղծական կամ հագուադէպ գործածութիւն ունեցող բառեր: *Խօսքը ռճաւորող միջոցներից են բառարաններում իբրեւ բանաստեղծական, ինչպէս նաեւ հագուադէպ գործածութեամբ նշուող բառերը. օրինակ՝ սկզբնաստեղծ, բուխ, փորձանաւոր, պաշտամբ, անդրանցնել, անձնադրոշմ, ժայթք, յանախամբ, զուարթախոհ, վեհավայր, դրասանգել, պերճաբարբառ, պատարագել, տեսլահար, դիւցազնաշունչ, կայլակել եւ այլն:*

դ) Եզրոյթներ եւ ոչ գրական բառեր: *Քաջածանօթ լինելով մեսրոպեան բառագանձի բոլոր շերտերին՝ ճարտասան Հայրապետը կիրառում է նաեւ բարբառային, ժողովրդախօսակցական (պնլտուն, խանձողուած, հումար, դայիմ), մասնագիտական (արժեշափ (*քաղաքատնտեսութիւն*), զօրաշարժ (*ռազմական*), համագրաւել (*տնտեսագիտական*)) եւ այլ շերտի բառեր:*

ե) Փոխառութիւններ: *Վեհափառն իր խօսքում լեզուաբանական բծախնդրութեամբ եւ յատուկ ընտրութեամբ գործառում է օտարաբանութիւններ եւ փոխառութիւններ. երեկոյին մեծ տոամ (*դրամա*), տիպով ու իտէպով ամուր, մասնաւոր ժեսդ, ոսկումի մանրանկարչական ռնային իւրայատուկ մոթիֆներով ընկերացած, մարդեղական աֆթ, մանրանկարը ազգերուն մոզայիֆին եւ այլն: Երբեմն հանդիպում ենք նաեւ հակառակ երեւոյթին, երբ հայերէն բառակապակցութեանը զուգահեռում է օտարալեզու բառամեկնութիւնը, եւ փակագծերում նշում է տուեալ խօսքաշարի իմաստային կիզակէտում գտնուող բառի օտար՝ անգլերէն, ֆրանսերէն, գերմաներէն, լատիներէն համարժէքը. *այսպէս՝* բարձր կեանք (*high-life*), աշխարհայնամտութեան հոսամբ (*secularism*), վանֆի պատկերը (*image*), հոգեւոր տարածք (*dimension*), ի տեսութիւն (*en theoria*), խորհրդանիշ (*symbol*) եւ այլն: Այսպիսի լրացուցիչ բացատրութիւնները յստակեցնում, ճշգրտում եւ ամփոփում են բառիմաստը՝ ասելիքին հաղորդելով գիտական ոճի ճշգրտութիւն:*

զ) Հեղինակային նորաբանութիւններ²⁰: Գարեգին Առաջինը բառակերտ է: Հայերէնի հմուտ իմացութիւնը եւ բառերի տեղին գործածելու կարողութիւնն են Հայոց Հայրապետի «պերճախօսութեան հիմքն ու հենքը»²¹: Քարոզների լեզուն հարուստ է հայերէնի բառակազմական ներքին միջոցներով ու եղանակներով կերտուած նորաբանութիւններով, ինչպէս նաեւ իմաստային նոր կիրառութիւններով:

Նորաբանութեան բոլորովին նոր որակ կարելի է համարել բաղադրեալ բառերի բաղադրիչների տրոհումը եւ այսպէս կոչուած անջատագրութիւնը: Բառակազմական այս նորոյթով իմաստային եւ ռեալական նոր ենթահիմաստ է հաղորդուած բառին. այսպէս՝ ան-ժամանակ, ան-այսօր, ան-երէկ, ան-վաղ, մարդ-եղութիւն, մարդ-ութիւն, գեր-անձնական, անդր-անհատական, հոգե-գօրացում, հոգե-կալում, հոգե-սնուցում, լոյս-ու-մութ, նորութիւն, բան-ա-խօս, փոխ-յարաբերական, ան-ասում, ով-ութիւն եւ այլն:

Ինչպէս ցոյց են տալիս օրինակները, բառերի՝ ըստ բառակազմական մասնիկների եւ արմատի այսպիսի նպատակային տրոհումն ընդգծում է բաղադրիչներից յատկապէս մէկի՝ բառամիջուկի իմաստը՝ հարստացնելով շարակարգի լեզուարտայայտչականութիւնը:

Լեզուաոճական եւ բառիմաստային առումով հետաքրքիր համադրութիւն են ստեղծում մի շարք գործուն բաղադրիչներով կերտուած եւ նորակազմական արժէք ունեցող յարադիր կազմութիւնները, ինչպէս՝ աչք-Աստուած, Յիսուս-Խորհուրդ, կեանք-հաստատութիւն, հոգի-մարդ, լոյս-իմաստ, մեղր-բարիք, հոգի-կաղապար, արեւ-պահ, գրիչ-փետուր, մարդ-կարողութիւն, ընծիւղ-բարտի, պտուղ-արդիւնք, ցայտաղբիւր-աշխարհ, անէծք-օրհնանք եւ այսպէս շարունակ: Գոյականական բառակապակցութիւնից տարբերուող այսպիսի կառուցները Գ. Ջահուկեանն անուանում է վերլուծական գոյականական բառաձեւեր, որոնք, բացի գոյականից, այլ լրիմաստ բառ չեն պարունակում²²:

Հեղինակային նորաբանութիւններն աչքի են ընկնում լեզուական մի շարք իրողութիւններով:

²⁰ Վեհափառի բառակերտումներն ու նորակազմութիւնները, նաեւ բառերի իմաստային նոր կիրառութիւնները, ըստ մեր բառարանի, 1700 են: Տե՛ս Հ. ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ, Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի երկերի բառարան, Մոնրէալ, 2000:

²¹ Տե՛ս ЦИЦЕРОН, Об ораторе // Марк Туллий Цицерон, Три трактата об ораторском искусстве, Москва, «Наука», 1972, էջ 235:

²² Տե՛ս Գ. ՋԱՀՈՒԿԵԱՆ, Ժամանակակից հայերէնի տեսութեան հիմունքները, Երեւան, 1974, էջ 291:

զ-1) Բառային նորակազմութիւնների զգալի մասի համար, որպէս բառակազմական բաղադրիչ, հանդէս են գալիս Աստուած, Յիսուս, Քրիստոս, Մեսրոպ, Աւետարան, լոյս, հայ, հոգի, աղօթք, սուրբ, առաքեալ, ինքն եւ աստուածախօսական ոլորտին բնորոշ այլ յատկանուններ եւ բառարմատներ: Այսպէս՝ աստուածանուն, աստուածագիծ, աստուածակոխ, աստուածագիր, աստուածամաղ, յիսուսանուէր, յիսուսատիպ, քրիստոնէատիպ, քրիստոսահաւատ, քրիստոսատունկ, քրիստոսաբեր, հայաշէշտ, անհայախօս, հայավառ, հայանուագ, հայալոյս, հայատեսիլ, հայարիւն, յուսելիմոթիւն, լուսայցոյիլ, լուսածնունդ, նորալոյս, լուսաշան, լուսութիւն, լուսեղակ, լուսածորան, լուսաւորչակնիք, լուսագծել, մեսրոպահեղ, մեսրոպահունչ, մեսրոպագիծ, մեսրոպաբարբառ, մեսրոպաստեղծ, հոգեկառուցել, հոգեխնայ, հոգեկրթիչ, հոգեփոխ, հոգեկերտել, հոգիաբնակ, ինքնաշէշտ, ինքնաբարբառ, ինքնաքիւրեղացում, ինքնընծայում, ինքնապրկում, ինքնախորհողական, աղօթանանչ, աւետարանագիծ, առաքելաժառանգ, սրբական, սրբահոգի եւ այլն:

զ-2) Մեծ թիւ են կազմում գոյն վերջածանցով նորաբանութիւնները, որոնք արտայայտում են սաստկականութիւն կամ գերադրականութիւն, ընդարձակագոյն, անկեղծագոյն, լիագոյն, նուիրականագոյն, առատագոյն, իմաստնագոյն, գլխաւորագոյն, զօրաւորագոյն եւ այլն:

զ-3) Ան- նախածանցով կերտուած բառերը եւս շատ են. Ինչպէս՝ անայսօր, անանցային, անհայանալ, ընդարձակագոյն, անկեղծագոյն, նուիրականագոյն, իմաստնագոյն, գլխաւորագոյն, զօրաւորագոյն եւ այլն: Գ. Զահուկեանն ան- նախածանցով կազմութիւններն անուանում է բացառողական, որոնք հակադրութեան միջոցով ստեղծում են բացառման կարգ²³:

Վերը թուարկուած բառապաշարային իւրայատկութիւններն ուղեկցւում են գեղարուեստական խօսքին բնորոշ պատկերաւորման բազմազան միջոցներով, արձակ բանաստեղծութիւններով, քնարական հատուածներով, բառային պատկերների պատշաճ համադրումով, երբեմն էլ հակադրումով՝ տպաւորիչ ու բարձրարուեստ դարձնելով Գարեգին Ա. Հայրապետի քարոզխօսութիւնը: Բազմաթիւ են տեղին գործածուած մակդիրներն ու համեմատութիւնները, փոխաբերութիւնները, դիպուկ անձնաւորումները եւ գեղարուեստական խօսքի ռեալորման զանազան միջոցները. այսպէս՝ աղօթանանչ կամար, աստուածիմաստ վարդապետ,

²³ Տե՛ս Գ. ԶԱՀՈՒԿԵԱՆ, Ժամանակակից հայերէնի իմաստաբանութիւն եւ բառակազմութիւն, Երեւան, 1989, էջ 47:

աստուածային ջրտոմ, աւետարանագիծ նամբայ, մեսրոպաբոյր ու յաւերժաբարբառ շիրիմ, լուսածորան գրիշ, լուսաղբիւր հոգի, լուսատոշեան հիւսկէն, խորհրդաբոյր կամար, անդրանցնող աղբիւր, հայավկայ հրովարտակ, հայանուագ շարական, ծաղկած եկեղեցի, մեղահալած սպիտակութիւն, սրբաշունչ բառ, խորհրդասօղ մատեան, իմնարդարութեան փետուր, բնաթոյր զովութիւն, աղօթասոյգ խուց, գրչագրածին աշխատանոց, աղօթահայց մրմունջ, երկնաձայն փայլակ, խնկեղէն աղօթք, կրօնաբոյր մթնոլորտ, մեծատենչ փափաֆներու կարկին, Անի փաղափին փառախօս աւերակ, մտփի փեթակ, շնորհաբոխ բերան, բորբ իմաստ, թշնամիների գրոհների փամի, աղօթասոյգ փար, հոգեխօս դէմք, արեւեան ոճ, կոյրիմաստ բազալդ, կեանքի ոսկեթել, հայադրոշմ ձայն, անհունախօս որմնանկար, բազմագունեան ամբոխ, ոգիաբնակ փաղափ, սուրբ թողօն, տարիներու պրկուած իղձի զսպանակ, փառերի բիւրեղ սրբատաշութիւն եւ այլն:

Խօսքի պատկերաւորման արդիւնաւէտ ձեւերից են նաեւ բառակապակցութեան ներսում հակադրուած բառիմաստները, ինչպէս նաեւ առձայնոյթով՝ նման բաղաձայնների կուտակումով, բառերի կրկնութեամբ եւ բառախաղերով ստեղծուած արտայայտութիւնները, շրջասութիւնները, երբ առարկայի կամ անձնաւորութեան անուանումն ուղղակի տալու փոխարէն նշում է նրանց այս կամ այն էական կողմը, յատկանիշը. օրինակ՝ աւերակներու անաւերակելի լեզու, անցեալը անցելութենէն ներկայի փոխադրող, հոյակապ աւերակ, շնորհալոյս Շնորհալի, լուսաջան լուսարար, խորասոյգ խորհուրդի խորհրդագործում, լոյսին լուսութիւնը, ողբերգական կատակերգութիւն, տառապանք չունենալու տառապանքէն տառապիլ, փաղափացած եւ փաղափայնացած կեանք եւ այլն:

Հաղորդուող գաղափարն անմիջական եւ ազդեցիկ է դառնում առածներով, ասացուածքներով, դարձուածքներով, թեւաւոր խօսքերով, պատգամներով եւ իմաստային այլ միաւորներով, որոնք միահիւսելով համեմատութիւններին, փոխաբերութիւններին եւ անձնաւորմանը՝ կերտում է գեղարուեստական անկրկնելի պատկերներ: Այսպէս՝ «Ինչպէս արեւը այգաբացի մշուշի ցնցուող սաւանին մէջ»: «Մեռան, ինչպէս մեռնում են ճիւղերը ծառին, երբ խզում են ու բաժանում են իրենց բներից, մեռան, ինչպէս քարերը, երբ պոկում եւ դուրս են ընկնում իրենց պատերից»: «Խօսքս պատարագի նշխարին պէս բաժներ եմ իմ ժողովուրդին»: «Քրիստոսի կեանքը աշխարհին վրայ միախառնում է աստուածայինին եւ մարդկայինին»: «Ինչպէս երկինքին էջքը երկրի վրայ ու երկրին երկնայնացումը հո-

գեկան կեանքի ուժեղ թափանցումովը անոր մէջ, ինչպէս արեգակի շողին թափանցումը խոր մթութեան մէջ»։ «Աւանդութիւնները կը նմանին մարդու մարմնին ողնաշարին»։ «Պատերազմն ու խաղաղութիւնը հիւսքի սեւ ու ճերմակ թելերուն պէս իրարու հետ միշտ պար բռնեցին» եւ այլն։

Ինչպէս նկատում ենք, բերուած հատուածներում բառընտրութիւնը կատարուած է անթերի եւ ճշգրիտ, որը ճարտասանական խօսքի կարեւոր նախապայմաններից է։ Բարձր գնահատելով այդ հմտութիւնը՝ Ա. Մարութեանը նշում է, որ «ստեղծագործական գործունէութեան մէջ բառընտրութիւնը միշտ էլ կենտրոնական տեղ է գրաւում», եւ «միտքը ճիշտ արտայայտելու տեսակէտից.... անշափ կարեւոր է դառնում իմաստամբժ լեզուական միաւորներից ու համարժէք լեզուական տարրերից ճիշտ ընտրութիւն կատարելու հարցը»²⁴։

Բառընտրութեան անթերի օրինակներից են՝ դաշտի ծաղիկներուն նման գիւրեր, ընձիւղ-բարտիներուն պէս աղջիկներ, անանցաւորութեան էտտարներ, մշակույթի պատարագին նշխար, միտքի զբօսանք, շնորհաստեղծ նուաճում եւ այլն։

Այսպիսով՝ Գարեգին Քեսաբցի կաթողիկոսը քարոզչի դասական օրինակ է։ Նրա հարուստ եւ պատկերաւոր բառապաշարը կամրջում է արդի արեւելահայերէնն ու արեւմտահայերէնը՝ նպաստելով գրական հայերէնի երկու ճիւղերի փոխհարստացմանը։ Մաշտոցաշունչ ոգին՝ մայրական երգերով, Քեսաբի դրկից եկեղեցու զանգերի ղօղանջով, հայ պատմիչների իմաստնութեամբ մարմին առած գրքերով դարձաւ խնկելի Հայրապետի կեանքի մղիչ ուժը՝ շնորհելով նրան մշտամնայ խօսքի արտօնութիւն ու յաւերժութիւն, եւ «մահը չի կրնար մօտենալ հոն, ուր անմահական սկզբունքներու, գաղափարներու, արժէքներու, գործերու թագաւորութիւնը կը տիրէ»²⁵։

РЕЗЮМЕ

В статье мы представили лингвистические особенности проповеди Католикоса Гарегина Кесабци, являющегося классическим примером проповедни-

²⁴ Ա. ՄԱՐՈՒԹԵԱՆ, Հայոց լեզուի ոճաբանութիւն, Երեւան, 2000, էջ 31։

²⁵ ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ, Ես յաղթեցի աշխարհի..., Յարութիւն եւ հայութիւն, Ս. էջմիածին, 1997, էջ 139։

ка. Проповеди Патриарха отличаются убедительностью, христианской верой, патриотическими идеями, богатой лексикой, характерной для риторического стиля, образным языком, разнообразными выразительными средствами, характерными для художественной речи. Язык произведений Его Святейшества — литературный западноармянский. В последние годы жизни восточноармянская среда наложила свой отпечаток на речь Гарегина Первого. Богатый язык его проповедей и описательная лексика соединяют восточноармянский и западноармянский современные литературные языки, способствуя взаимобогащению двух ветвей литературного языка. Мы рассмотрели особенности литературных слов, авторских неологизмов, архаизмов, поэтических и редко используемых слов, терминов, заимствований, а также средства изображений, характерные для художественной речи: наречий и сравнений, метафор, олицетворений и т. д.

SUMMARY

In the article, we presented the linguistic features of the sermons of Catholicos Karekin of Kessab, who is a classic example of a preacher. The Catholicos' sermons are characterized by persuasiveness, Christian faith, patriotic ideas, a rich vocabulary characteristic of the rhetorical style, figurative language, and various expressive means characteristic of artistic speech. The language of the works of Karekin I is literary Western Armenian. In the last years of his life, the Eastern Armenian milieu left its mark on the speech of His Holiness. The rich language of his sermons and the descriptive vocabulary combine the modern literary Eastern Armenian and Western Armenian, contributing to the mutual enrichment of the two branches of the literary language. We have considered the features of literary words, authorial neologisms, archaisms, poetic and rarely used words, terms, borrowings, as well as the means of imagery characteristic of artistic speech: adverbs and comparisons, metaphors, personifications, etc.

